

Tutuklu ve Hükümlülerde Umutsuzluk, Ölüme İlişkin Depresyon ve Ölüm Kaygısı İlişkisi

Murat Yıldız
Cumhuriyet Üniversitesi

Bu araştırmada tutuklu ve hükümlülerin umutsuzluk, ölüme ilişkin depresyon ve ölüm kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkinin saptanması amaçlanmıştır. Araştırma betimsel yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklemini, 116 erkek tutuklu ve hükümlü (yaş aralığı= 17-52, yaş ortalaması= 31.24) oluşturmuştur. Katılımcılara Beck Umutsuzluk Ölçeği, Templer Ölüm İlişkin Depresyon Ölçeği ve Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği uygulanmıştır. Bulgulara göre, tutuklu ve hükümlülerin umutsuzluk ortalaması 7.08 (ss.4.47), ölüme ilişkin depresyon ortalaması 8.72 (ss.3.64) ve ölüm kaygısı ortalaması 6.89'dur (ss.2.78). Sonuçlar, tutuklu ve hükümlülerin umutsuzluk düzeyleri ile ölüme ilişkin depresyon ($r=.27, p<.01$) ve ölüm kaygısı ($r=.20, p<.05$) düzeyleri arasında, pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca umutsuzluk ile intihar girişiminde bulunma oranı ($r=.41$) arasında $p<.001$ düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilirken, yaş, medeni durum ve eğitim düzeyi değişkenleri açısından anlamlı farklılıkların olmadığı saptanmıştır. Sonuçlar, literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Umutsuzluk, ölüme ilişkin depresyon, ölüm kaygısı, tutuklu, hükümlü, intihar girişimi.

The Relationship of Hopelessness, Death Depression and Death Anxiety in Sentences and Prisoners

The purpose of this study is to determine the relationship among hopelessness, death depression and death anxiety among male sentences and prisoners. In the study, descriptive method was employed. The sample group of the study is 116 male sentences and prisoners. The average age of the participants was 31.24 and the age range 17-52. Beck Hopelessness Scale, Templer Death Depression Scale and Templer Death Anxiety Scale were applied to the sample group. The findings indicate that average of hopelessness is 7.08 (sd.4.47), average of death depression is 8.72 (sd.3.68) and average of death anxiety is 6.89 (sd.2.78). Results have shown that there are positive and significant relationship among hopelessness, death depression ($r=.27, p<.01$), death anxiety ($r=.20, p<.05$) and suicide attempt ($r=.41, p<.001$) in sentences and prisoners. Additionally, the results suggested that there were no significant differences among the hopelessness levels of the sentences and prisoners in terms of age, marital status and education level. The results are discussed within the framework of the literature.

Key Words: Hopelessness, death depression, death anxiety, sentence, prisoner, suicide attempt.

Türkiye'de yaklaşık 121.000 kişi cezaevlerinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır (www.cte.adalet.gov.tr). Bu mekânlar, suç işlemiş bireylerin özgürlüklerinin ellerinden alındığı ve çeşitli yoksunluklarla karşı karşıya kaldıkları ortamlardır. Cezaevine giren birey, günlük yaşantısından, ailesinden, evinden ve kendisi için önemli olan birçok uyarandan uzaklaşarak, kendisi ile benzer sorunları yaşayan insanlarla birlikte olmak zorundadır. Buna karşın, ihtiyacı olduğunda ailesine ya da yakınlarına ulaşamamakta, kendini güvende hissetmemekte, dışarıdaki insanlar tarafından itilen, istenmeyen, dışlanan bir kişi olarak algılayabilmektedir. Çoğu zaman ailelerinin ve yakın çevresi içinde yer alan kişilerin onları görmek istememesi, utanç duyması ve sonuç olarak ziyaret etmemesi durumu, tutuklu veya mahkûm rolüne alışmaya çalışan kişinin, bu algısını pekiştirmektedir (Özkürküçügil, 1998). Ayrıca, bu mekânlar cezaevinde geçirmesi gereken süreyi ve tahliye sonrası kendisini bekleyen olası sorunları düşünen bireyi ciddi psikolojik sorunlarla karşı karşıya getirebilmektedir. Dolayısıyla cezaevleri kendisine has dinamikleri olan ortamlardır. Özgürlüklerin kısıtlandığı ve hem psikolojik hem de bedensel yoksunlukların yaşandığı ortamlarda

insanların dayanma güçleri ve bu tür olumsuzluklarla baş etme düzeyleri daha alt seviyelere düşebilmektedir. Böylece, bireylerde anksiyete, depresyon, umutsuzluk, yalnızlık, intihar etme gibi olumsuz hallerin yaşanmasına yol açabilmektedir (Deaton, Aday ve Wahidin, 2009-2010; Keaveny ve Zauszniewski, 1999; Özgüven ve diğ., 2003; Özkürküçügil, 1998; Palmer ve Connelly, 2005).

Normal şartlarda birey, her türlü istek ve beklentilerini gerçekleştirme çabasıyla yaşamına devam etmek ister. Ancak işlenen suç ve ardından cezaevine girmek gibi güçlü ve sarsıcı bir yaşam olayı, bireyde düş kırıklıklarına ve örselenmelere, ardından da çatışmaya neden olur. Bu çatışma sürecinde, kişinin benliği güçsüz kalır ve özsaygısı düşer. Bu da bireyi umutsuzluğa ve depresyona sürükler (Dilbaz ve Seber, 1993).

Umutsuzluk, kişinin geleceğe yönelik hedeflerine ulaşamama, başarılı olamama öngörüsüne bağlı kötümser bir tutum içinde olması ve geleceğe dair motivasyonunu kaybetmesidir (Gençöz, Vatan ve Lester, 2006). Diğer bir ifadeyle, umutsuzluk, kişinin kendisi, geleceği ve kendi dünyasına ilişkin olumsuz algılamaları içermektedir (Çuhadaroğlu, 1993). Umutsuz kişi, kendisini kuşatan problemlerin üstesinden gelme konusunda çaresizlik

içinde olduğunu algılar, kendini değersiz ve yaşamını da anlamsız görmeye başlar. Kişide gözlenen bu özellikler depresyon ve intihar düşüncesinin en önemli yordayıcılarıdır. Umutsuzluk, depresyon ve depresyona bağlı intihar davranışına kuramsal yaklaşımlardan biri Beck'in bilişsel kuramıdır. Bu modele göre depresyona yatkınlığı olan kişiler kendilerini, dış dünyayı ve geleceklerini olumsuz bir şekilde değerlendirirler. Depresif kişi kendini yetersiz, aciz, değersiz ve kusurlu bulur. Yaşamı, engellerle ve zorlayıcı olaylarla dolu olarak görür, bu nedenle geleceğinden umutsuzdur (Beck, 1963; akt.: Durak ve Palabıykoğlu, 1994).

Mahkûmlar üzerinde yürütülen birçok araştırma umutsuzluk, depresyon ve intihar arasında yakın bir ilişkinin varlığını saptamakla birlikte umutsuzluğun intihar davranışını yordayıcı önemli bir bilişsel değişken olduğunu da göstermiştir (Deaton, Aday ve Wahidin, 2009-2010; Keaveny ve Zauszniewski, 1999; Palmer ve Connelly, 2005).

Birçok deneysel çalışma umutsuzluk ile depresyon (Çelikel ve Erkorkmaz, 2008, O'Connor ve Cassidy, 2007, Soares ve diğ., 2008, Vatan ve Dağ, 2009) ve kaygı (O'Connor ve diğ., 2000, Tokuç, Evren ve Ekuklu, 2009, Vatan ve Dağ, 2009, Wilson ve Deane, 2010) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu desteklemiştir. Ayrıca, güçlükler önünde gerilemenin en belirgin dışavurumu olan ve yaşamın güçlükleri karşısında pes edildiği inancını dile getirilmesi anlamına gelen intiharı (Adler, 1996: 52; Alvarez, 1992: 142; Durkheim, 1992: 24) açıklamada ve yordamada umutsuzluğun depresyondan daha önemli bir risk faktörü olduğuna birçok araştırma tarafından dikkat çekilmiştir (Ak, Özmenler ve Bozkurt 2006, Batıgün, 2005, Bayam ve diğ., 1995, DeLisle ve Holden, 2009, Kuo, Gallo ve Eaton, 2004).

Cezaevindeki bireyin, intiharı dışında, hastalık ve diğer bir mahkûmun saldırısı sonucu ölme olasılıkları da bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, cezaevinin kendine özgü dinamiklerinin doğurduğu ruhsal (yalnızlık, depresyon, umutsuzluk gibi) ve bedensel hastalıklar, bireyin hem kendi hem de sevdiklerinin (onları bir daha görememe gibi) ölümü hakkında sıklıkla düşünmeye yol açabilmektedir. Stacey ve Markin (1952), hapiste yatanların normal kişilerden oluşan kontrol grubuyla karşılaştırıldığında önemli ölçüde daha fazla ölüm kaygısı (anksiyetesi) gösterdiklerini, ölümü daha fazla düşündüklerini, cenaze ve fiziksel hastalıklarından daha fazla korktuklarını ve çoğunlukla ölüm hakkındaki bastırılan düşüncelerin daha fazla farkında olduklarını belirtmişlerdir (Yalom, 1999:88). Diğer bir çalışmada, kadın mahkûmların yarısından daha fazlasının cezaevinde acı verici bir ölümü tecrübe etmenin korkunç olduğunu belirttikleri saptanmıştır. Ölüm kaygısıyla veya ölüm düşüncesiyle baş etme stratejisi olarak mahkûmların en çok kullandıkları yolların başında ölümü inkâr etmek olduğu görülmüştür (Aday, 2005-2006; Deaton, Aday ve Wahidin, 2009-2010). İnkâr, hayata yönelik tehdidin neden olduğu kaygıyla başa çıkma çabasıdır, fakat aynı

zamanda ölümün kendisine gelmeyeceğine olan derin inancın da bir tür yansımasıdır (Yalom, 1999:196).

Depresyon, kaygı, ölüm kaygısı ve ölüm depresyonun birbirleriyle ilişkili değişkenler olduğu rapor edilmiştir (Templer ve diğ., 1990; Yaparel ve Yıldız, 1998). Buradan hareketle, depresyon ve kaygıyla anlamlı ilişkilere sahip olan umutsuzluğun, ölüm kaygısı ve ölüm ilişkili depresyonla da ilişkili olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak bu çalışmanın temel amacı, cezaevi popülasyonunda umutsuzluk, ölüm kaygısı ve ölüm ilişkili depresyon arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bunun yanı sıra, sözü edilen bu değişkenlerin, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, intihar girişiminde bulunup bulunmama gibi bağımsız değişkenler açısından analiz edilmesi diğer bir amacı oluşturmaktadır.

Yöntem

Örneklem

Çalışma, Nazilli E Tipi Kapalı Cezaevinde² yetkili makamların izni ile tutuklu ve hükümlülerle 2007 yılı içinde yüz yüze görüşerek gerçekleştirilmiştir.³ Toplam 116 erkek tutuklu ve hükümlünün yaş aralığı 17-52 olup, yaş ortalaması 31.24'tür (ss.9.38). Katılımcıların, % 49.1'i (n=57) evli, % 42.2'si (n=49) bekâr ve % 8.6'sı (n=10) boşanmıştır. Eğitim düzeyleri açısından katılımcıların dağılımı ise şöyledir: % 57'si (n=66) ilkökul, % 20,7'si (n=24) lise, % 16.4'ü (n=19) ortaokul, % 0.9'u (n=1) üniversite mezunu, % 5'i (n=6) ise ilkökul terk. Katılımcıların % 29.3'ü (n=34), en az bir kez intihar girişiminde bulduklarını belirtmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ): Beck ve diğ. (1974) tarafından geliştirilen ve bireyin geleceğe yönelik karamsarlık düzeyini belirlemeyi amaçlayan, 20 maddelik bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Ölçeğin Türkçeye çevirisi, güvenilirlik ve geçerlik çalışması birden fazla çalışmayla test edilmiştir (Durak, 1994; Durak ve Palabıykoğlu, 1994; Seber, 1991; Seber ve diğ., 1993). Sorulara "doğru –yanlış" şeklinde cevap verilmekte ve negatif beklentileri yansıtmaktadır. Ölçeğin puan aralığı 0-20'dir. Alınan puanın yüksek olması bireydeki

² "E Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunun Özellikleri; İki katlı olarak koğuş sistemine göre inşa edilmiş olan bu cezaevleri oda sistemine dönüştürüldükten sonra 2, 4, 6, 8 ve 10 kişilik odalar elde edilmiş olup, her odanın müstakil bir havalandırması mevcuttur. Alt katlar yemekhane, üst katlar ise yatakhane olarak kullanılmaktadır. 80 kişilik müşahede bölümü, tam teşkilatlı mutfak, soğuk hava deposu, çamaşır ve çamaşırhane, berber, hamam, özel ziyaret yerleri, mescit, konferans salonu ve iş atölyeleri bulunmaktadır. Son yıllarda müşahede kısımlarında tadilat yapılarak yeni küçük oda tipi koğuşlar da elde edilmiştir. E Tipi Cezaevlerinin normal kapasitesi 600 kişi olup lüzumu durumlarında ilave ranzalarla kapasitesi 1000'e kadar ulaşabilmektedir. E Tipi cezaevlerinde çocuk ve kadınlar için de ayrı bölmeler, jandarma için de müstakil yer mevcuttur. Kurumlar kaloriferli olup, ana bina içerisinde üç adet lojmanı vardır" (www.cte.adalet.gov.tr).

³ Uygulama sürecinde yardımlarını esirgemeyen Sayın Kasım Karaman'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim (MY).

umutsuzluğun yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ölçeğin farklı umutsuzluk düzeylerine göre kesim puanları şöyledir: 0-3 arası umutsuzluk düzeyi en düşük (veya umutlu); 4-8 arası umutsuzluk düzeyi düşük (hafif); 9-14 arası umutsuzluk düzeyi orta; 15-20 umutsuzluk düzeyi yüksek (yoğun) olarak belirlenmiştir (Beck ve diğ., 1974). Başka bir norm ise, intihar etme riski taşıyan ve intihar etmiş (intihar gerçekleşmeden daha önce ölçülmüş) örneklem üzerinde yürütülen araştırmalar sonucunda oluşturulmuştur ki, kesim puanı 9'dur. Yani söz konusu örneklemde umutsuzluk puanları en az 9 puan ve üzeri olduğu ifade edilmiştir (Beck ve diğ., 1990; Palmer ve Connelly, 2005).

Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği (ÖDÖ): Templer ve diğ. (1990) tarafından geliştirilen bu ölçek, ölüme ilişkin olarak yaşanan depresyon, üzüntü, yalnızlık, dehşet, keder gibi duygu durumlarını ölçmeyi amaçlayan 17 maddeden oluşmaktadır. Maddelere 'doğru-yanlış' biçiminde cevap verilmekte ve bu maddelerin 15'i doğru 2'si de yanlış yönde cevaplandırıldığında her birinden 1 puan alınmaktadır. Ölçeğin puan aralığı 0-17'dir. Ölçeğin Türkçeye çevrilmesi, güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Yaparel ve Yıldız (1998) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ölüm Kaygısı Ölçeği (ÖKÖ): Templer (1970) tarafından geliştirilmiş olan Ölüm Kaygısı Ölçeği (ÖKÖ), 15 maddeden oluşmaktadır. Şenol (1989) yürüttüğü bir çalışmada, ölçeği dilimize çevirdikten sonra, görünüm geçerliği ve test-tekrar test teknikleriyle güvenilirlik ve geçerlik hesaplamalarını yapmıştır. Yaparel ve Yıldız (1998) gerçekleştirdikleri bir çalışmada, ölçeğin uyum geçerliği, ÖKÖ ile Beck Depresyon Ölçeği, Templer Ölüm İlişkin Depresyon Ölçeği ve Spielberger Durumluk Kaygı-Sürekli Kaygı Ölçekleri arasındaki korelasyon katsayıları hesaplayarak test edilmiş ve ÖKÖ ile sözü edilen ölçekler arasındaki anlamlılık düzeylerinin $p<.05$ ile $p<.001$ arasında olduğu saptanarak, ölçeğin Türkçe versiyonunun uyum geçerliğine sahip olduğu rapor edilmiştir. Akça ve Köse (2008), ölçeğin Türkçe çevirisini tekrar gözden geçirerek farklı gruplarda yürüttükleri çalışma sonucunda, ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Evet-hayır şeklinde kodlanan maddelerden oluşan ölçekten en az 0, en fazla 15 puan alınabilmektedir. Yüksek puan yüksek ölüm kaygısını göstermektedir. Normal ölüm kaygısı düzeyini gösteren puan aralığı ise 4,5-7 arasındadır (Templer ve Ruff, 1971).

İşlem

Çalışmaya katılmayı kabul eden kişilere sosyo-demografik bilgileri içeren ve geçmişte intihar girişiminde bulunup bulunmadığı, ziyaretçisinin olup olmadığı ve cezaevinden tahliye olduktan sonra kiminle nerede yaşayacağı yönünde sorulardan oluşan bir bölümle birlikte üç ölçek tek bir form haline getirilerek katılımcılardan cevaplamaları istenmiştir. Cevaplama süresi ortalama 20-25 dakika sürmüştür. Verilerin analizi, SPSS for Windows 15.00 paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Yaş ortalaması 31.24 (ss.9.38; yaş aralığı= 17-52) olan, toplam 116 erkek tutuklu ve hükümlünün, umutsuzluk, ölüme ilişkin depresyon ve ölüm kaygısı değişkenlerinden aldıkları puanlar, istatistik işlemler (korelasyon, t-testi, tek-yönlü ANOVA) kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo.1.

Umutsuzluk, Ölüm İlişkin Depresyon ve Ölüm Kaygısı Değişkenlerine Ait Korelasyonlar

DEĞİŞKENLER	Umutsuzluk	Ölüm depresyonu	Ölüm kaygısı
Umutsuzluk	1	.27**	.20***
Ölüm depresyonu	.27**	1	.56*
Ölüm kaygısı	.20***	.56*	1
Yaş	-.17	-.18***	-.01

* $p<.001$ ** $p<.01$ *** $p<.05$

Umutsuzluk, ölüme ilişkin depresyon, ölüm kaygısı değişkenlerinin birbirleriyle ve yaş değişkeniyle olan korelasyonları Tablo.1'de verilmiştir.

Umutsuzlukla ilgili bulgular

Umutsuzluk ile 'ölüm ilişkin depresyon' ve 'ölüm kaygısı' değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu bulunmuştur (bkz. Tablo.1).

Katılımcıların BUÖ ortalama puanı 7.08'dir (ss.4.47). Bununla birlikte daha önce intihar girişimi öyküsü olanlarda (n=34, % 29.3) ortalama puan 9.94 (ss.5.01) iken, daha önce hiç intihar girişiminde bulunmamış katılımcıların (n=82, % 70.7) ortalama puanı 5.89 (ss.3.65) olarak hesaplanmıştır. Bu iki grup arasındaki farkın ise anlamlı olduğu saptanmıştır ($t=-4.84$, $p<.000$).

Anne-baba-eş ve çocuklar tarafından ziyaret edilen bireylerin (n=94) umutsuzluk ortalama puanları ($\bar{x}=6.61$, ss.3.92) ile akraba-arkadaş tarafından ziyaret edilenler ve ziyaretçisi olmayan bireylerin (n=8+14=22) ortalama puanları ($\bar{x}=9.09$, ss.6.02) arasındaki fark $p<.01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($t=-2.39$). Cezaevinden çıktıktan sonra ailesinin yanına dönmeyi düşünen bireylerin (n=96) umutsuzluk ortalama puanları ($\bar{x}=6.52$, ss.4.01) ile ailesinin yanına dönmeyi düşünmeyenlerin (n=20) ortalama puanları ($\bar{x}=9.75$, ss.5.63) arasındaki farkın $p<.01$ düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır ($t=-3.03$).

Yaş, eğitim düzeyi ve medeni durum değişkenleri açısından umutsuzluk ortalama puanlarının anlamlı olarak farklılaşmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$).

Ölüme ilişkin depresyonla ilgili bulgular

Ölüme ilişkin depresyon ile umutsuzluk ($p<.01$) ve ölüm kaygısı ($p<.001$) arasında pozitif yönde, yaş değişkeniyle ($p<.05$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Katılımcıların ÖDÖ ortalama puanı 8.72 (ss.3.64) olup, evliler ile (n=57, $\bar{x}=9.46$, ss.3.59), bekârların

(n=49, $\bar{X}$ =8.14, ss.3.35) ortalama puanları arasındaki farkın $p<.05$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür ($t=1.93$). Yaşları 17-35 arası olanların (n=79) ortalama puanları ($\bar{X}$ =9.29, ss.3.55) ile yaşları 36-52 arası olanların (n=37) ortalama puanları ($\bar{X}$ =8.14, ss.3.35) arasındaki farkın $p<.01$ düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır ($t=2.50$). Dolayısıyla nispeten genç olanların ölüme ilişkin depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Ölüm kaygısı ile ilgili bulgular

Ölüm kaygısı ile umutsuzluk ($p<.05$) ve ölüme ilişkin depresyon ($p<.001$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların ÖKÖ ortalama puanı 6.89 (ss.2.78) olup, evlilerin (n=57, $\bar{X}$ =7.61, ss.2.65), bekârların (n=49, $\bar{X}$ =6.41, ss.2.54) ve boşanmış olanların (n=10, $\bar{X}$ =5.10, ss.3.51) ortalama puanları arasındaki farkın $p<.01$ düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır ($F(2,113)=5.07$). Tukey-HSD testi sonucunda bu anlamlı farklılaşmanın evli grupla bekârlar ($p<.05$) ve boşanmış olanlar ($p<.05$) arasındaki anlamlı farklardan kaynaklandığı belirlenmiştir.

İntihar girişimi öyküsü bulunmayla ilgili bulgular

İntihar girişiminde bulunmuş bireylerin BUÖ (n=34, % 29.3), ortalama puanlarının ($\bar{X}$ =9.94, ss.5.01) intihar girişiminde bulunmamış bireylerinkinden (n=82, % 70.7; $\bar{X}$ =5.89, ss.3.65) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($t=-4.84$, $p<.001$). Akraba-arkadaş tarafından ziyaret edilenler (n=8) ve ziyaretçisi olmayan bireylerin (n=14) yarısını, daha önce intihar girişiminde bulunduğunu ifade edenler tarafından oluşturulduğu dikkat çekmektedir. İntihar girişiminde bulunmuş bireylerin % 59'u (n=20) bekâr, % 26'sı evli ve % 15'i de boşanmış olduklarını belirtmişlerdir. Yine bu bireylerin % 32'si (n=11) tahliye sonrasında aile yanına değil de başka bir yere gideceğini ifade etmişlerdir ki, tüm popülasyon içinde bu düşüncede olanların sayısı 20 olup, bunlardan 11'inin intihar girişiminde bulunmuş bireyler olması anlamlıdır.

Tartışma

Kendine özgü dinamikleri olan cezaevlerindeki⁴ tutuklu ve hükümlülerin umutsuzluk, ölüme ilişkin depresyon ve ölüm kaygısı düzeylerinin saptanması ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi, bu çalışmanın temel amacını oluşturmuştur.

Tutuklu ve hükümlülerin BUÖ ortalama puanı ($\bar{X}$ = 7.08), ölçeğin normlarına göre 'hafif umutsuzluk düzeyi' kategorisine girmektedir. Bununla birlikte, farklı araştırmalar tarafından saptanan normal popülasyonlar

için BUÖ ortalama puanları 2.1-4.4 arasında (Atlı, Eskin ve Dereboy, 2009; Batıgün, 2005; Gençay, 2009; Greene, 1981; Haran ve Aydın 1995), buna karşın cezaevleri gibi stresli bir ortam olan hastanelerde yürütülen çalışmalarda ise, kanser ve daha çok psikiyatrik hastalar (depresif, nevroitik gibi) için BUÖ ortalama puanlarının 4.4-11 arasında (İpek, Derman ve Sadioğlu, 2010; Murphy ve diğ., 2000; Mystakidou ve diğ., 2008) değiştiği gözlenmiştir. Cezaevleri ile ıslah evleri, yetiştirme yurtları ve hastaneler, kişiyi sevdiklerinden, evinden, diğer sosyal ortamlardan uzaklaştırıcı, özgürlüklerini kısıtlayıcı ve uyum sorunu yaşatan mekânlar olması açısından benzerdirler. Bireyin bu gibi ortamlarda bir yandan geleceğe yönelik planlarının kesintiye uğradığını düşünmesi öte yandan da gelecekle ilgili hedef ve doyumlardan vazgeçememenin çatışmasını yaşaması onda umutsuzluk, depresyon, kaygı gibi sorunların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir (Dilbaz ve Seber, 1993). Mahkûmlar üzerinde yürütülen bir çalışmada, umutsuzlukla depresyon ve intihar girişimi arasında pozitif yönde anlamlı korelasyonların saptanması, bu yöndeki değerlendirmeleri destekler niteliktedir (Palmer ve Connelly, 2005).

Yine benzer birçok araştırmada, stres ve sosyal kaynaklı psikolojik sorunlara sahip bireylerde umutsuzluk, depresyon ve kaygı puanlarının anlamlı bir şekilde yükseldiği rapor edilmiştir (Haran ve Aydın 1995; Karadağ, 2009; Şahin ve diğ. 2009; Şenol-Durak, Durak ve Gençöz, 2006).

Cezaevlerinin diğer stres artırıcı ortamlardan farkı, bu mekânların bireyi yaptığı hatalardan veya işlediği suçlardan dolayı cezalandırmak amacıyla tasarlanmış ve düzenlenmiş ortamlar olmasıdır. Cezalandırmanın doğasında, bireye hoşlanacağı, memnun kalacağı duygular yaşatmak değil, tam aksine bireyi rahatsız edici, yoksunluğu içeren, sıkıntı verici, 'keşke bir an önce bu sıkıntılardan kurtulabilsem' gibi negatif duyguları uyandırmak ve yaşatmak vardır. Bu nedenle, işlenen suçun büyüklüğüne bağlı olarak suçlunun kalacağı cezaevi türü değişmektedir. Bu cezaevleri, açık-kapalı, hücre-koğuş, ziyaretçi kabul sıklığı, sahip olunan sağlık imkânları, beslenme ve çeşitli aktivitelerde bulunma özgürlüğü gibi birçok özellik açısından farklılaşmaktadır. Görüldüğü gibi, suçlu bireyleri ıslah etmek ve dışardaki kişiler için de caydırıcı olması amaç edinilmiş ve ona göre düzenlenmiş bu mekânlarda yaşayan bireylerin ruh ve beden sağlıklarının bozulması doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, tutuklu ve hükümlülerin ruh ve beden sağlıklarını korumaya yönelik iyileştirmeler bir noktaya kadar gerçekleştirilmektedir. Daha fazlası ise bir paradoksa neden olmaktadır. Yani, 'kış şartlarının sıkıntılarını atlatabilmek için cezası 5-6 ay olan bir suç işleyip cezaevine girerim, böylece hiç olmazsa kafamı sokacak sıcak bir yerim, tok bir kamım olur' düşünce biçiminde görüldüğü gibi, söz konusu bu mekânların iyileştirmeler sonucunda "yeterince cezalandırma yeri ve caydırıcı olmaktan çıkar mı?" kaygısını doğurabilir. Bu nedenle, kendi sınıfı içinde bir cezaevinin şartları ne

⁴ Zimbardo'nun 1971 yılında gerçekleştirdiği Stanford Cezaevi Deneyi, cezaevlerinin yapısı ve birey üzerindeki etkisi hakkında önemli bulgular sunmuştur. Geniş bilgi için bkz. www.prisonexp.org; video görüntüleri için de www.google.com.

kadar düzeltilirse düzeltilsin, varlık nedenleri cezalandırma olan bu yerlerin, doğal olarak tutuklu ve hükümlülerin ruh ve beden sağlıkları açısından risk taşıması kaçınılmaz gözükmektedir.

Ruh sağlığını tehdit eden başta depresyon ve kaygının umutsuzlukla pozitif yönde korelasyona sahip olduğunu, çok farklı popülasyonlar üzerinde yürütülen deneysel araştırmalar desteklemiştir (Holat ve diğ., 1994; Marai, 2004; Seber ve diğ., 1993; Tümkiye, Aybek ve Çelik, 2007). Bu arada, umutsuzluk ile ölüme ilişkin depresyon ve ölüm kaygısı ilişkisinin incelenme konusunda literatürdeki var olan boşluktan dolayı, ölüme ilişkin depresyon, ölüm kaygısı, depresyon ve kaygının birbirleriyle olan pozitif korelasyonlarının saptanmış olmasından (Hintze ve diğ., 1993; Temples ve diğ., 1990; Yaparel ve Yıldız, 1998) hareketle, dolaylı da olsa umutsuzlukla ilişki kurma ve karşılaştırma olanağı bulunmaktadır. Bu bağlamda, umutsuzluk ile ölüme ilişkin depresyon ve ölüm kaygısı arasında pozitif korelasyonların saptanmış olması tutarlı bir sonuçtur. Bu yargıyı destekleyen ve bir grup üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada ÖDÖ ortalama puanı 6.6 olarak belirlenirken (Yaparel ve Yıldız, 1998), AIDS hastalarında ÖDÖ ortalama puanı 7.87 olarak saptanmıştır (Hintze ve diğ., 1993). Bu sonuçlar, stres verici durumlarla karşılaşan bireylerin ölüme ilişkin depresyon düzeylerinde bir artışın olduğunu göstermektedir.

Tutuklu ve hükümlülerin ÖKÖ ortalama puanı 6.89 olarak hesaplanmıştır. Bu puanın, mahkûmlar üzerinde yürütülen araştırmalarda, 5.02-6.40 arasında değişen ÖKÖ ortalama puanlarının (Aday, 2005-2006; Deaton, Aday ve Wahidin, 2009-2010; Schumaker ve diğ., 1986) biraz üstünde olduğu saptanmıştır. Yine de tüm bu değerler, ölüm kaygısı düzeyinin normal olarak nitelendirildiği 4.5-7 puanları arasında yer almaktadır (Temples ve Ruff, 1971).

Evlili tutuklu ve hükümlülerin hem ölüme ilişkin depresyon, hem de ölüm kaygısı düzeyleri bekârlara göre daha yüksek olduğu istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu, evlilerin eş ve çocuklarına bağlı kaybetme ve kaybedilme kaygısını daha yoğun yaşadıklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. İntihar girişiminde bulunmuş bireylerin sadece % 26'sının evli olması yönündeki diğer bir bulgumuz da bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Umutsuzluk, kişinin kendisi, geleceği ve kendi dünyasına ilişkin olumsuz algılamaları kapsarken (Çuhadaroğlu, 1993), ölüm kaygısı, kişinin kendi ölümüyle ve hayatını tehdit etme olasılığı olan fakat henüz karşı karşıya olmadığı durumlarla (ölümcül hastalık, trafik kazası, terör, savaş gibi) ilişkili kaygıları içermektedir (Temples, 1970). Ölümle ilişkin depresyon ise, Kübler-Ross'un (1977: 86) ifadesiyle, ölümcül hastalarda olduğu gibi, yaklaşan kayıpları düşünmekle ortaya çıkmakta ve karamsarlık, üzüntü, keder, pişmanlık gibi depresif ruh halinin göstergelerini taşımaktadır.

Özetle bu tanımlamalar ve katılımcıların söz konusu üç değişkene ait ortalama puanlarının çok yüksek olmaması göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın yüksek güvenilirlikli cezaevi statüsünde olmayan E tipi cezaevinde yürütülmüş olmasının etkisinin olabileceğini düşünüyoruz. Hakkında daha öncede bilgi verildiği üzere, E tipi cezaevleri, yüksek güvenilirlikli cezaevlerine (D ve F tipi) oranla, yaşam standartları bakımından çok daha iyi düzeyde olup, daha sık ziyaretçi görüşü olanağı sağlanmaktadır. Ziyaretçi konusu önemli bir etkidir. Çünkü kişinin cezaevinde karşılaşabileceği psikolojik zorlanmayla baş etmede yakınlarmın desteğini alması oldukça önemlidir (Özkürkçügil, 1998). Örneğin çalışmamızda, anne-baba-eş ve çocuklar tarafından ziyaret edilen bireylerin (n=94) umutsuzluk ortalama puanlarının ($\bar{X}$ =6.61, ss.3.92), akraba-arkadaş tarafından ziyaret edilenler ve ziyaretçisi olmayan bireylerin (sırasıyla n=8+14=22) ortalama puanlarından ($\bar{X}$ =9.09, ss.6.02) daha düşük olması istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (t=-2.39, p<.01). Yine, ziyaretçisi olmayan bireylerin yarısını, daha önce intihar girişiminde bulunduğunu ifade eden kişiler olması ise konuyla ilgili bir diğer dikkat çekici bulgudur. Cezaevinden çıktıkdan sonra, gidebilecek aile gibi bir yerin var olduğunu bilmenin de anlamlı bir şekilde umutsuzluk düzeyini düşürdüğüne, bulgularımız işaret etmektedir. Dolayısıyla cezaevinde aile bireyleriyle ilişkiyi kısmen de olsa devam ettirmenin, başta umutsuzluk düzeyini olmak üzere, ölüme ilişkin depresyon, ölüm kaygısı ve intihar girişimi düzeylerini düşürme yönünde etki ettiği sonucu çıkarılabilir. Örneğin intihar girişimi öyküsüne sahip bireylerin % 59'u bekâr ve % 15'i de boşanmıştır. Tüm bu bulgular, tutuklu ve hükümlülerin ruh ve beden sağlığı açısından sosyal destek almalarının çok önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Fakat ölüme ilişkin depresyon ve ölüm kaygısı düzeyleri bakımından incelendiğinde evli olanların ve ana-baba-eş-çocuklar tarafından ziyaret edilen bireylerin ortalama puanlarının daha yüksek olduğu gözlenmekle birlikte, "normal" kategorisinin yaklaşık yarım puan üstünde olduğunun da altını çizmek gerekiyor. Bu durum, temelde ayrılık kaygısıyla ve kendi veya aile bireylerinden birinin ölümünü düşünmekle ortaya çıkan kaybetmek kaygısıyla açıklanabilir. Eğer kişinin anlam dünyasında kaybettiğinde üzülecek, yassını tutacak düzeyde sevdiği ve değerli buldukları kişiler varsa, o kişi kaygıya kapılır. Yoksa kişinin kaybedecek fazla bir şeyi yoksa kayıp yaşama kaygısı da olmayacaktır.

İntihar girişimi öyküsü olan bireylerin BUÖ ortalama puanlarının ($\bar{X}$ =9.94, ss.5.01) intihar girişiminde bulunmamış bireylerinkinden ($\bar{X}$ = 5.89, ss.3.65) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir (t= -4.84, p<.001). Mahkûmlar üzerinde yürütülen bir araştırmada, intihara teşebbüs eden mahkûmların BUÖ ortalama puanı 10.13 (ss= 4.81) ve intihar girişiminde bulunmamış mahkûmların ortalama puanı 6.29 (ss= 4.49) olarak saptanmıştır ki (Palmer ve Connelly, 2005), bizim değerlerimize oldukça yakındır. İntihar etme riski taşıyan örneklemeler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar

sonucunda umutsuzluk kesim puanının 9 olduğu, yani diğer bir ifadeyle umutsuzluk ortalama puanı 9 ve üzeri olan bireylerin intihar girişiminde bulunma riskinin arttığı göz önünde bulundurulduğunda (Beck ve diğ., 1990), araştırmamızda elde edilen bu ortalamalar daha anlamlı hale gelmektedir. Bu çerçevede, umutsuzlukla intihar düşüncesi, intihar girişimi ve intihar davranışı (tamamlanmış intihar) arasında pozitif yönde korelasyonların saptandığını rapor eden çok sayıda deneysel araştırma gerçekleştirilmiştir (Batıgün, 2005; Bayam ve diğ., 1995; Durak ve Palabıyıkoglu, 1994; Haran ve Aydın 1995; Kuo, Gallo ve Eaton, 2004).

İntihar, güçlüklere önünde gerilemenin en belirgin dışavurumudur. Diğer bir ifadeyle, intihar yaşamın güçlüklere karşısında pes edildiği inancının dile getirilmesidir (Adler, 1996: 52). Cezaevine girmekle, seçebilme, yapabilme ve olabirliğin fıkır fıkır kaynadığı dünyadan uzaklaşılması kişide çok güçlü bir "acılık" duygusu yaratabilmektedir. Bu duygu bazen kişinin tüm enerjisini iç dünyasına yöneltmesine, hırçınlaşmasına ve kendine fiili olarak zarar vermesine yol açabilmektedir (Alvarez, 1992: 142). Bu, kişinin, problem çözme dağarcığının yetersizliğiyle de ilgilidir. Kendisini aşırı yüklenmiş, tükenmiş, etkisiz ve beceriksiz hissedene birey, diğer kriz vakalarından farklı olarak ciddi düzeyde uyumsuz davranmakta ve intiharı tek çözüm yöntemi olarak görebilmektedir. (Edwards ve Holden, 2001, Greenstone ve Leviton, 2002; akt.: Özgüven ve diğ., 2003). Daha önce de ifade edildiği gibi, intihar girişimi öyküsü bulunanların büyük bir çoğunluğunun bekâr ve boşanmış olması, ziyaretçilerinin arkadaş düzeyinde olması veya hiç olmaması, sosyal destek için ilk basamak olan aileden destek algılayamaması gibi durumlar intihar riskini artırabilmektedir. Halbuki "sosyal etkileşimin ve bu etkileşimin kalitesinin önemini vurgulayan pek çok çalışma, ruh sağlığı ve fiziksel sağlığın, aile, arkadaşlar ve diğer birey açısından önemli olan kişiler ile yaşanan ilişkilerle ilintili olduğuna; bu ilişkilerdeki çözümlenin ve yetersizliğin intihar davranışı için temel bir risk faktörü olduğuna işaret etmektedir" (Bjarnason 1994; Brugha, 1988, akt.: Özgüven ve diğ., 2003; Eskin, 1995).

Sonuç olarak, yukarıda sunulan bulgu ve yorumlar, 'sosyal destek' faktörünün, umutsuzluk düzeyini, intihar girişiminde bulunup bulunmamayı ve tahliye sonrası psiko-sosyal uyum sürecini etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle, tutuklu ve hükümlülere sosyal destek sağlamanın niteliği ve uygulanabilirliği konusunda, cezaevlerinde görevlendirilen psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve din görevlilerine önemli sorumluluklar düşmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere bu araştırma, yüksek güvenlikli cezaevi statüsünde *olmayan E tipi* cezaevinde gerçekleştirilmiş olduğundan elde edilen bulgular ve ilgili yorumlar bu tip cezaevlerindeki popülasyonlara genellenebilir. Ancak konuyla ilgili resmin tümünü görebilmek için, benzer araştırmaların yüksek güvenlikli cezaevi statüsünde olan D ve F tipi cezaevlerinde de yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aday, R. H. (2005-2006). Aging prisoners' concerns toward dying in prison. *Omega: Journal of Death and Dying*, 52(3), 199-216.
- Adler, A. (1996). Yaşamın Anlam ve Amacı. (Çev.: K. Şipal), (İkinci Basım) İstanbul: Say Yayınları.
- Ak, M., Özmenler, K.N. & Bozkurt, A. (2006). Depresyon hastalarında belirti şiddeti ve umutsuzluğun intihar davranışı üzerindeki etkisi. *Kriz Dergisi*, 14 (3), 1-7.
- Akça, F. & Köse, A. (2008). Ölüm Kaygısı Ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri*, 11, 7-16.
- Alvarez, A. (1992). İntihar Kan Dökücü Tanrı. (Çev.: Z.Ç. Sarıkaya), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Atlı, Z., Eskin, M. & Dereboy, Ç., (2009) İntihar Olasılığı Ölçeğinin (İÖÖ) klinik örnekleme geçerliği ve güvenilirliği. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 12 (3), 111-124.
- Batıgün, A.D. (2005). İntihar olasılığı: Yaşamı sürdürme nedenleri, umutsuzluk ve yalnızlık açısından bir inceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16 (1), 29-39.
- Bayam, G., Dilbaz, N., Bitlis, V., Holat, H. & Tüzer, T. (1995). İntihar davranışı ile depresyon, umutsuzluk, intihar düşüncesi ilişkisi: İntihar Davranış Ölçeği geçerlilik, güvenilirlik çalışması. *Kriz Dergisi*, 3 (1-2), 223-225.
- Beck, A.T. (1963). Thinking and depression. *Archives of General Psychiatry*, 9, 326-333.
- Beck, A.T., Brown, M.S., Berchick, R.J., Stewart, B.L. & Steer, R.A. (1990). Relationship between hopelessness and ultimate suicide: A replication with psychiatric outpatients. *American Journal of Psychiatry*, 147 (2), 190-195.
- Beck, A.T., Weissman, A., Lester, D. & Trexler, L. (1974). The measurement of pessimism: The Hopelessness Scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 861-865.
- Bjarnason, T. (1994). The influence of social support, suggestion and depression on suicidal Behaviour among Icelandic youth. *Acta Sociologica*, 37, 195-206.
- Brugha, T.S. (1988). Social support. *Current Opinion in Psychiatry*, 1, 20-211.
- Çelikel, F.Ç. & Erkorkmaz, Ü. (2008). Üniversite öğrencilerinde depresif belirtiler ve umutsuzluk düzeyleri ile ilişkili etmenler. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 45, 122-129.
- Çuhadaroglu, F. (1993). Adolesanlarda depresyon ve anksiyetenin birlikte görülmesi: Gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 4(3), 183-188.
- Deaton, D., Aday, R.H. & Wahidin, A. (2009-2010). The effect of health and penal harm on aging female prisoners' views of dying in prison. *Omega: Journal of Death and Dying*, 60(1), 51-70.
- De Lisle, M.M. & Holden, R.R. (2009). Differentiating between depression, hopelessness, and psychache in university undergraduates. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 42 (1), 46-63.
- Dilbaz, N. & Seber, G. (1993). Umutsuzluk kavramı: Depresyon ve intiharda önemi. *Kriz Dergisi*, 1 (3), 134-138.
- Durak, A. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psi-koloji Dergisi*, 9, 1-11.
- Durak, A. & Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeği geçerlik çalışması. *Kriz Dergisi*, 2, 311-319.
- Durkheim, E. (1992). İntihar. (Çev.: Ö. Ozankaya), Ankara: İmge Kitabevi.
- Edwards, M.J. & Holden, R.R. (2001). Coping, meaning in life, and suicidal manifestation: examining gender differences. *Journal of Clinical Psychology*, 57, 1517-1534.
- Eskin, M. (1995). Suicidal behavior as related to social support and assertiveness among Swedish and Turkish high school students: A cross-cultural investigation. *Journal of Clinical Psychology*, 51 (2), 158-172.

- Gençay, S. (2009). Beden eğitimi öğretmeni adaylarının umutsuzluk ve yaşam doyumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (27), 380-388.
- Gençöz, F., Vatan, S. & Lester, D. (2006). Umutsuzluk, Çaresizlik ve Talihsizlik Ölçeği'nin Türk örneğinde güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Kriz Dergisi*, 14 (1), 21-29.
- Greene, S.M. (1981). Levels of measured hopelessness in the general population. *British Journal of Clinical Psychology*, 20, 11-14.
- Greenstone, J.L. & Leviton, S.C. (2002). *Crisis Intervention*. California: Brooks/Cole.
- Haran, S. & Aydın, O. (1995). Depresyon, umutsuzluk, sosyal beğenirlik ve kendini kurgulama düzeyinin intihar fikirleri ile ilişkisi. *Kriz Dergisi*, 3 (1-2), 218-222.
- Hintze, J., Templer, D.I., Cappelletty, G.G. & Frederick, W. (1993). Death depression and death anxiety in HIV-infected males. *Death Studies*, 17, 333-341.
- Holat, H., Bitlis, V., Dilbaz, N., Tüzer, T. & Bayam, G. (1994). İntihar girişimlerinde ümitsizlik ve depresyon. *Kriz Dergisi*, 2 (2), 320-322.
- İpek, N., Derman, M.T. & Sadioğlu, Ö. (2010). The levels of anxiety and hopelessness of primary education children with speech disorders and of their parents. *Elementary Education Online*, 9 (1), 23-30.
- Karadağ, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-322.
- Keaveny, M.E. & Zauszniewski, J.A. (1999). Life events and psychological well-being in women sentenced to prison. *Issues in Mental Health Nursing*, 20, 73-89.
- Kuo, W.H., Gallo, J.J. & Eaton, W.W. (2004). Hopelessness, depression, substance disorder, and suicidality: A 13-year community-based study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 39, 497-501.
- Kübler-Ross, E. (1977). *On Death and Dying*. (9th ed.). New York: Macmillan Publishing Co., Inc.
- Marai, L. (2004). Anxiety and hopelessness in two South Pacific countries: Exploratory studies. *Social Behavior and Personality*, 32(8), 723-730.
- Murphy, P.E., Ciarrocchi, J.W., Piedmont, R.L., Cheston, S., Peyrot, M. & Fitchett, G. (2000). The relation of religious belief and practices, depression, and hopelessness in persons with clinical depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 1102-1106.
- Mystakidou, K., Parpa, E., Tsilika, E., Athanasouli P., Pathiaki, M., Galanos, et al. (2008). Preparatory grief, psychological distress and hopelessness in advanced cancer patients. *European Journal of Cancer Care*, 17, 145-151
- O'Connor, R. C. & Cassidy, C. (2007). Predicting hopelessness: The interaction between optimism/pessimism and specific future expectancies. *Cognition and Emotion*, 21 (3), 596-613.
- O'Connor, R.C., Connery, H. & Cheyne, W.M. (2000). Hopelessness: The role of depression, future directed thinking and cognitive vulnerability. *Psychology, Health & Medicine*, 5 (2), 155-161.
- Özgül, H.D., Soykan, Ç., Haran, S. & Gençöz, T. (2003). İntihar girişiminde depresyon ve kaygı belirtileri ile problem çözme becerileri ve algılanan sosyal desteğin önemi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 1-11.
- Özkürkçügil, A.Ç. (1998). Cezaevinde yalnızlık ve yalnızlığın depresyonla ilişkisi. *Kriz Dergisi*, 6 (1), 21-31.
- Palmer, E.J. & Connelly, R. (2005). Depression, hopelessness and suicide ideation among vulnerable prisoners. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 15(3), 164-170.
- Schumaker, J. F., Groth-Mamat, G., Dougherty, F. I., & Barwick, K. C. (1986). Death anxiety, mental health, and length of incarceration in male felons. *Social Behavior and Personality*, 14, 177-181.
- Seber, G. (1991). Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliği Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı Doçentlik Tezi.
- Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C. & Tekin, D. (1993). Umutsuzluk Ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirliği. *Kriz Dergisi*, 1(3), 139-142.
- Soares, J.J.F., Macassa, G., Grossi, G. & Viitasara, E. (2008). Psychosocial correlates of hopelessness among men. *Cognitive Behaviour Therapy*, 37 (1), 50-61.
- Stacey, C. & Markin, K. (1952). The attitudes of college students and penitentiary inmates toward death and a future life. *Psychiatric Quarterly*, supplement, 26, 27-32.
- Şahin, G., Akça, F. & Mıdık, M. (2009). Özel desteğe gereksinim duyan bireylerin ailelerinin umutsuzluk ve kaygı düzeylerinin incelenmesi. XVIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı Bildiri Özetleri.
- Şenol, C. (1989). Ankara İlinde Kurumlarda Yaşayan Yaşlılarda Ölüm İlişkin Kaygı ve Korkular. (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi). Ank.: A.Ü. Sosyal Bil. Enst.
- Şenol-Durak, E., Durak, M. & Gençöz, T. (2006). Development of Work Stress Scale for correctional officers. *Journal of Occupational Rehabilitation*, Vol 16, No. 1, 157-168.
- T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifhaneleri Genel Müdürlüğü, <http://www.cte.adalet.gov.tr>
- Templer, D.I. (1970). The construction and validation of Death Anxiety Scale. *The Journal of General Psychology*, 82, 165-174.
- Templer, D.I., Lavoie, M., Chalgujian, H. & Thomas-Dobson, S. (1990). The measurement of death depression. *Journal Clinical Psychology*, 46, 834-838.
- Templer, D.I. & Ruff, C.F. (1971). Death Anxiety Scale means, standard deviations, and embedding. *Psychological Reports*, 29, 173-174.
- Tokuç, B., Evren, S.M.H. & Ekuklu, G. (2009). Edime ve Hayranbolu Mesleki Eğitim Merkezi öğrencilerinde umutsuzluk ve sürekli kaygı düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(2), 155-160.
- Türkaya, S., Aybek, B. & Çelik, M. (2007). An prediction of hopelessness and state-trait anxiety levels among teacher candidates before the KPSS exam. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 7 (2), 967-974.
- Vatan, S. & Dağ, İ. (2009). Problem çözme, umutsuzluk, çaresizlik ve talihsizlik MMPI-2 ile ölçülen psikopatolojinin yordayıcıları olabilir mi? *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 187-197.
- Wilson, C.J. & Deane, F.P. (2010). Help-negation and suicidal ideation: The role of depression, anxiety and hopelessness. *Journal of Youth Adolescence*, 39, 291-305.
- Yalom, I. (1999). *Varoluşçu Psikoterapi*. (Çev.: Z. İ. Babayiğit), İst.: Kambalçı Yay.
- Yaparel, R. & Yıldız, M. (1998). Ölüm İlişkin Depresyon Ölçeğinin Türkçe çevirisinin normal populasyonda geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9 (3), 198-204.
- Zimbardo, P. (1971). Stanford Prison Experiment. Deney hakkında geniş bilgi ve slaytları için bkz. www.prisonexp.org; video görüntüleri için de www.google.com.